

ӘМИЎДАРЪЯНЫҢ ТӨМЕНГИ АҒЫМЫНДАҒЫ ТӘБИЙИЙ СУЎ САҚЛАҒЫШЛАРДАҒЫ БАЛЫҚЛАРДА УШЫРАСАТУҒЫН АЙЫРЫМ КЕСЕЛЛИКЛЕР: ЛИГЛУЁЗ ҲӘМ ДИПЛОСТОМОЗ

Султанов Есбосын Қосымбетович,

Әжинияз атындағы НМПИ Зоология, адам морфофизиологиясы ҳәм оны
оқытыу методикасы үлкен оқытыушысы

Әмиўдарьяның төменги ағымындағы Төрткул районы Келтеминар АПЖ аймағындағы Төрткул тәбийий көли ҳәм Елликқала районы территориясындағы Ақшакөл көлинің балықларын 2022-жыл июль, август айларында профессор Б.А.Алламуратов пенен биргеликте толық паразитологиялық жарыу усылы менен үйренилди.

Изертлеулер барысында көллерден сазан, ақ шабақ, ақ амур, ақ толстобик, жылан бас, чехон балықлары бар екенлиги анықланды. Тексерилген балықларда *Ligula intestinalis* ҳәм *Diplostomum spathaceum* паразитлери менен зәерленген балықлар басым екенлиги ҳәм бул паразитлер тийкарынан лигулөз ҳәм диплотомоз кеселлигин келтирип шығаратуғынлығы анықланды.

Өзбекстанда Лигулөз кеселлигиниң тийкаргы қоздырыушылары *Ligula intestinalis*, *L.colymbi*, *Digramma interrupta*, *D.Nemachili*, М.Н.Дубинниң (1953-1965) мағлыұматы бойынша 14 түр циклоп ҳәм Диаптомустың 4 түри Лигуланың (ремнецтиң) аралық хожайыны болып есапланады. Шаян тәризлилер бул паразит ушын өзине тән тар қәсийетке ийе емес. Изертлеу нәтийжесинде Лигуланың биринши аралық хожайыны ескек аяклы шаян таризлилерден *Eudiatomus*, *Acanthodiatomus* ҳәм *Cyslopus* туўысының кең тарқалған түрлери деп есапланады. Тәбиятта лента тәризли куртлардың (ремнецтиң) ақырғы хожайыны балық пенен азықланыушы қуслар шағала, сунгигирлер ал тәжирийбе нәтижелеринде айрым ыссы ханлы омырқалыларда да ушырасады.

Балықлардың лигула менен зэрерлениўи тийкарынан кеселленген хэм жарақатланған циклоплар менен азықланыўы себепли болады. Паразит балықлардың дене бослығында раўажланып хэдден тыс үлкен көлемде болады. Паразиттың улыўма салмағы 10 айрым жағдайда балықтың салмағының 29% курайды. (Петрушебский и Шульман 1958)

Түслик Арал алды регионларында лигулэз бенен ақ шабақ, торта, қызыл қанат торта, Арал сүүени, Туркистан сүүени, қылышбалық, пескар, щиповка ҳ.т.б балықлар зэрерленген. (Османов С.О 1971) Лигулэз бенен зэрерленген балықларда өсиў тоқтайды, азып кетеди, салмақ кемейеди. Түслик Арал алды регионларында лигулэздың тийкаргы тарқатыўшысы гумис реңли шағала хэм сунгигирлер (поганка) деп көрсеткен.(Төремуратов.А.1966)

Кеселликтин алдын алыў ушын балықшылық хожалықларында кеселликтин аралық хэм ақырғы хожайынлерин жоқ етиў яғный қусларды үркитиў болып есапланады.

Хэзирги экологиялық жағдайларда балықларда кең ушырасатуғын диплостомоз кеселлиги болып табылады. Бул кеселликтин қоздырыўшысы *Diplostomum spathaceum*. Паразиттин партногенетик стадиясы суў өгизлери яғный молускаларда раўажланады. Жынысый жақтан писип жетилисиў дәўири шағалаларда даўам етеди.

Балық денесине киргеннен кейин лечинка қуйрығын таслап метацеркарий халатына өтеди. Бир дана церкарий көзге жүдэ көп зыян жеткермейди. Ал көп санда болса көз гаўхары қараңғыласып, соңынан көз ақ түске енип соқыр болып қалады. Нэтийжеде көз жарақаты үлкейеди, өзиниң искерлигин, бағдарын жоғалтады хэм балықтың соқыр болыўына алып келеди. Соқыр балықлар аўқатлық затларын услай алмай азып, соңынан өледи.

Өзбекстанда *Diplostomum spathaceum* кең тарқалған болып 32 түр балықта есапқа алынған. Қарақалпақстанда Б.Алламуратов, С.Османов, А.Оразбаев, О.Юсупов, Г.Алламуратова тэрэпинен изерленген болып, *Diplostomum spathaceum* ақ амур, ақ толстобик, сазан, сыла хэм т.б балықлардан есапқа алып

зыянланыў дәрежеси 80-100% болып, ҳәр бир балықта 27 данадан 59 данаға шекем ушырасқан.

Э.М.Лейманның мағлыўматы бойынша паразит локализациясы есапланған көз гаўҳарына ҳәм қан тамырлар арқалы бас мий қан тамырларына топланып, ақ шабақ балығының 1 см үлкенликтеги шабақларында бас мий қан тамырларының жарылып өлгенлигин анықлаған.

Бул кеселликтин және бир қоздырыўшысы балықлардың көз алмасында паразитлик етиўши паразит *Tylodelphus clavata* есапланады. Түслик Арал бойы суў сақлағышлары көллеринде кең тарқалған болып, 24 түрли балықта есапқа алынған. Бул паразит менен алабуға балығы күшли жарақатланып, зыянланыў дәрежеси 83,35%, ҳәр бир балықта ушырасыў жийлиги 4-627 дана болған. Изертлеулер нәтижесинде тексерилген балықлардын басым көпшилиги *Diplostomum spathaceum*, *Tylodelphus clavata* ҳәм *Ligula intestinalis* пенен жарақатланғанлығы мәлим болды. Демек бул паразитлер ушын қолайлы экологиялық шараятлар туўылса кеселликтин ошағының раўажланыўына мүмкиншиликлер пайда болатуғынлығы анықланды.

Пайдаланған адебиятлар.

1. Алламуратов.Б.1966.Паразиты рыб бассейна реки Сурхан- дарьи. Автореферат.кан.дисс.,Киев.
2. Османов.С.О.1971. Паразиты рыб Узбекистана.ФАН. Ташкент.
3. Бауер. О.Н.1959. Экология паразитов пресноводных рыб. изд. ВНИИОРХ, т.XLIX/
4. Султанов Е., Юсупов О. 2000.Особенности паразитофауны промысловых рыб озера Ахчакуль. Вестник Каракалпакского оделения АН РУз, №3,с8-11.